

KONRAD A. CZERNIELEWSKI*

POLEGLI W WALCE O GRANICE POLSKI W LATACH 1918–1920 SPOCZYWAJĄCY NA ŁÓDZKICH CMENTARZACH

Marszałek Ferdynand Foch, głównodowodzący siłami alianckimi w I wojnie światowej, podobno powiedział, że: „Ojczyzna to ziemia i groby. Narody tracąc pamięć, tracą życie”¹. W Łodzi spoczywa wielu uczestników walk o niepodległość Polski i jej granice, głównie na części katolickiej Starego Cmentarza usytuowanego przy zbiegu ulic Ogrodowej i Srebrzyńskiej. Jest to największa łódzka nekropolia – jedna z trzech najważniejszych w Polsce². Została założona – tak jak dwie pozostałe części (prawosławna i protestancka) – w 1855 r., a najstarszy zachowany nagrobek całej trójwyznaniowej nekropolii pochodzi z 1857 r. Na Starym Cmentarzu uwagę przykuwają groby uczestników walk o Niepodległość Polski oraz wykonane z piaskowca nagrobki autorstwa Wacława Konopki. Cmentarz katolicki zajmuje powierzchnię niemal 11 hektarów.

Do najbardziej znanych postaci, jakie spoczywają przy ulicy Ogrodowej, na pewno należy bohater Bitwy Warszawskiej por. Stefan Pogonowski – dowódca I batalionu 28. pSK, poległy 15 sierpnia 1920 r. pod Wólką Radzymińską, pośmiertnie odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari* i awansowany do stopnia kapitana. Został pochowany przez rodzinę

* Historyk, pracownik Muzeum Tradycji Niepodległościowych w Łodzi.

¹ https://pl.wikiquote.org/wiki/Ferdinand_Foche [dostęp: 16 X 2019 r.].

² Obok warszawskich Powązek i Cmentarza Rakowickiego w Krakowie, nie licząc znajdujących się poza granicami III Rzeczypospolitej: wileńskiej Rossy i lwowskiego Łyczakowa.

na Starym Cmentarzu, początkowo w bardzo skromnej mogile. Nie zapomnieli jednak o swoim współtowarzyszu walk lat 1919–1920 oficerowie i podoficerowie 28. pSK. W 1924 r. z inicjatywy kadry oficerskiej pułku przy szosie radzymińskiej wzniesiono pomnik upamiętniający poległych na polu chwały kapitanów tego pułku: Stefana Pogonowskiego i Benedykta Grzymałę Pęczkowskiego oraz siedemnastu innych żołnierzy pułku³. W niecały rok później powstał Łódzki Komitet Budowy Pomnika śp. Stefana Pogonowskiego, celem jego godnego upamiętnienia w Łodzi.

Do ugruntowania sławy dowódcy I batalionu 28. pSK walnie przyczynił się gen. por. Lucjan Żeligowski, w sierpniu 1920 r. dowódca 10. DP, w skład której wchodził 28. pSK. W 1925 r. już jako generał broni (od 1 lipca 1923 r.) napisał do Komitetu Budowy:

Śmierć ś.p. kpt. Stefana Pogonowskiego, sama przez się, nie wyróżniałaby Go spośród wielu innych. Warunki jednak i okoliczności, w jakich ta śmierć nastąpiła, wznoszą ją do wyżyn symbolu ofiary za Ojczyznę. Ś.p. kpt. Stefan Pogonowski padł, prowadząc do ataku swój batalion w chwili, kiedy nieprzyjaciel, przełamawszy pozycje nasze pod Radziminem, otworzył sobie wejście do stolicy [...] Stefan Pogonowski, dowodząc batalionem odosobnionym w miejscu najbardziej zbliżonym do tyłów nieprzyjaciela, wiedziony nadzwyczajnym instynktem, uderzył w nocy około godziny 1-ej, dnia 15 sierpnia na Wólkę Radzymińską. Sam zginął wprawdzie, ale batalion jego zdołał się tam utrzymać. Dzięki temu nieprzyjaciel, który doszedł już do Kątów Węgierskich, uczuł się zagrożony na swoich tyłach. Nakazany w godzinach rannych atak dalszych oddziałów 10. Dywizji na wieś Dębkwizna i Mokre dokonał reszty⁴.

Kwaterna kpt. S. Pogonowskiego znajduje się na części katolickiej Starego Cmentarza. Wyróżnia ją stojąca postać husarza, któremu – niestety – i w 1937 r., i ponownie w 2002 r. złodzieje metali kolorowych odłamali mośiężne skrzydła⁵. Na tablicy nagrobnej wykonanej w marcu 1925 r. wyryto napis: „Ś.P. Stefanowi Pogonowskiemu, największemu z rycerzy, poległych w obronie Ojczyzny przed nawałą bolszewicką w roku 1920. Łódzianinowi – Łódzianie”, a na płycie nagrobnej obok informacji biograficznych umieszczono tekst: „Boże Nieśmiertelny, wzbudaj nam często takich bohaterów

³ „Żołnierz Polski” 1924, nr 33, s. 16; nr 34, s. 7–8 i nr 39, s. 7–8. Pomnik został zniszczony przez Niemców w 1939 r.

⁴ S. Rachalewski, *Zastygły nurt życia. Łódź, która odeszła*, Łódź 1938, s. 66–67. Zob. też: L. Żeligowski, *Wojna w roku 1920 (Wspomnienia i rozważania)*, Warszawa 1930, s. 130–131; K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon łódzki Wojska Polskiego w latach 1918–1939*, Toruń 2008, s. 494–495.

⁵ Na szczęście obecne są wykonane z tworzywa sztucznego.

i Niebem ich nagradzaj!” Autorem projektu pomnika był znany łódzki artysta – rzeźbiarz W. Konopka. Pomnik wykonali w 1925 r. uczniowie Szkoły Rzemiosł oo. Salezjanów przy ul. Wodnej 3⁶.

Na sfinansowanie budowy Zarząd Miasta wyasygnował kwotę sześciu tysięcy złotych. Do akcji zbierania pieniędzy aktywnie włączyli się żołnierze garnizonu. W rezultacie przeprowadzonej w marcu 1925 r. zbiórki oficerowie, żołnierze i urzędnicy wojskowi ofiarowali na budowę pomnika 558,38 zł. W dniu 22 marca tego roku o godz. 20.00 w sali filharmonii łódzkiej przy ul. Gabriela Narutowicza 20 zorganizowano uroczystą akademię ku czci kpt. S. Pogonowskiego. Generał dyw. Władysław Jung, ówczesny dowódca OK IV w Łodzi, zwrócił się z apelem do oficerów garnizonu o jak najliczniejsze uczestnictwo w tej podniosłej uroczystości⁷. Dodajmy, że w świadomości nie tylko środowiska wojskowego, ale także społeczeństwa miasta, funkcjonowało przeświadczenie, iż 28. pSK to najbardziej łódzka jednostka wojskowa. Stąd nieprzypadkowo potocznie pułk nazywano „Dziećmi Łodzi”.

W 1936 r. dokonano kolejnego upamiętnienia postaci S. Pogonowskiego przemianowując decyzją Rady Miejskiej ul. Zakątną na ul. S. Pogonowskiego⁸. W dwudziestoleciu międzywojennym najważniejszym świętem wojskowym był Dzień Żołnierza, obchodzony 15 sierpnia, w rocznicę zwycięstwa polskiego oręża w Bitwie Warszawskiej 1920 r. (aczkolwiek dniem przełomu we wspomnianej bitwie był 16 sierpnia, to jednak wybrano datę o dzień wcześniejszą, będącą jednocześnie kościelnym świętem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny). W Łodzi już w 1921 r. uroczystości obchodzono pierwszą rocznicę pokonania bolszewików. W wigilię święta odprawiono nabożeństwo, a 15 sierpnia 1921 r. oddziały garnizonu łódzkiego przemaszzerowały ul. Piotrkowską. Delegacje oficerów i żołnierzy odwiedziły groby poległych towarzyszy broni w wojnie z lat 1919–1920, spoczywających na łódzkich cmentarzach, w tym zwłaszcza na Starym Cmentarzu przy ul. Ogrodowej. W dwa lata później obchody Święta Żołnierza rozpoczęto 14 sierpnia o godz. 17.00 od uroczystego capstrzyku, podczas którego w poszczególnych pułkach i batalionach okolicznościowe przemówienia wygłosili oficerowie garnizonu. W czasie tych wystąpień szczególnie podnoszono bohaterstwo i poświęcenie takich postaci, jak kapitanowie S. Pogonowski i B. Grzymała Pęczkowski. W dniu 14 sierpnia 1923 r. o godz. 20.00 rozpoczął

⁶ Z. Piątko, *W cieniu alei cmentarnych. Przewodnik biograficzny po cmentarzach chrześcijańskich przy ul. ul. Ogrodowej i Srebrzyńskiej w Łodzi*, Łódź 1990, s. 86; S. Rachalewski, *Zastygły nurt...*, s. 62.

⁷ K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon Łódzki Wojska Polskiego...*, s. 494–495.

⁸ Tamże, s. 545; Z. Piątko, *W cieniu alei...*, s. 62.

się główny capstrzyk wojskowy w mieście. Wzięły w nim udział orkiestry łódzkich pułków, z których każda przemaszerowała inną trasą, grając pieśni patriotyczne i marsze wojskowe. Muzycy 28. pSK wieczorem tego dnia wyruszyli z koszar przy ul. Leszno (obecnie Lucjana Żeligowskiego), idąc dalej ulicami: 6. Sierpnia, Luizy (ob. ul. 28. pSK), Podleśną (ob. ul. Marii Skłodowskiej-Curie), Łąkową, Milszą (ob. ul. Mikołaja Kopernika) i nie dochodząc do stacji kolejowej Łódź-Kaliska, zawrócili w stronę Parku im. Księcia Józefa Poniatowskiego, a stamtąd ul. Pańską (ob. ul. Stefana Żeromskiego), Karola (ob. ul. Franciszka Żwirki), Piotrkowską, Zawadzką (ob. ul. Adama Próchnika) – zatrzymując się przed siedzibą władz województwa, i z powrotem do koszar przy ul. Leszno 9⁹.

Po roku 1945 stopniowo zacierano pamięć o bohaterach wojny lat 1919–1920. W 1950 r. zniknęła z mapy Łodzi ul. S. Pogonowskiego. Na pomniku dowódcy I batalionu 28. pSK zasłonięto przedwojenną inskrypcję zakrywając ją lastrykową płytą z informacją, że kpt. S. Pogonowski „zmarł” 15 sierpnia 1920 r. Poprzedni wygląd pomnika przywrócono dopiero po 1989 r. Od dnia 3 grudnia 1990 r. znów S. Pogonowski jest patronem łódzkiej ulicy.

W ostatnich latach zrodziła się w Łodzi inicjatywa budowy pomnika Stefana Pogonowskiego, który ma stanąć u zbiegu ulic: S. Pogonowskiego i Legionów. Na czele Społecznego Komitetu Budowy Pomnika Kapitana Stefana Pogonowskiego stanął łódzki adwokat Piotr Padaszyński, a zaprojektował go profesor Akademii Sztuk Pięknych w Łodzi Zbigniew Dudek. Działania te aktywnie wspiera Stowarzyszenie Historyczne „Strzelcy Kaniowscy”, od wielu lat kultywujące tradycje pułków piechoty noszących miano „kaniowskich”, a zwłaszcza 28. i 31. pSK¹⁰.

Na Starym Cmentarzu w pobliżu pomnika kpt. S. Pogonowskiego znajduje się jeszcze bardziej okazały grobowiec. Spoczywa w nim inny z oficerów 28. pSK – ppor. Benedykt Grzymała Pęczkowski, dowódca 6. kompanii I batalionu pułku, poległy w starciu pod Aleksandrowem koło Wólki Radzymińskiej o świcie 15 sierpnia 1920 r. Dodajmy, że ów były legionista, internowany w Szczypiornie i Łomży, harcerz łódzki, brał również aktywny udział w akcji rozbrajania Niemców w Łodzi w dniu 11 listopada 1918 r. Pośmiertnie B. Pęczkowskiego awansowano do stopnia kapitana i odznaczono Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari*. Miejsce jego ostatniego spoczynku to swoistego rodzaju *castrum doloris*. Pomnik ów powstał w 1926 r., a ufundowano go ze składek społeczeństwa łódzkiego.

⁹ CAW WBH, Komenda Garnizonu Łódź, sygn. I.372.34.13, Rozkaz dzienny nr 225 z 13 VIII 1921 r. oraz I.372.34.21, Dodatek do rozkazu dziennego nr 180 z 11 VIII 1923 r.

¹⁰ www.kapitan-pogonowski.pl [dostęp: 17 X 2019 r.]; <https://pl-pl.facebook.com/kaniowscy> [dostęp: 12 VIII 2018 r.].

Na tle klasycyzującego muru z rytmicznymi prześwitami u góry, centralnie usytuowana jest stojąca postać poległego ppor. B. Grzymały Pęczkowskiego wspartego na szabli. Na cokole widać inskrypcję ze stylizowanym Krzyżem *Virtuti Militari*, w dolnej zaś części muru odnaleźć można swego rodzaju reportaż z pola Bitwy Warszawskiej. Twórca pomnika, W. Konopka, w formie płaskorzeźby pokazał sceny z obrony Warszawy: kolumnę Zygmunta III Wazy, słabo widoczne zarysy murów Zamku Królewskiego, nacierające hordy bolszewików, wzniesiony krzyż i sztandar z orłem. Oczywiście wiele w tym przesady, swoistej *licentia poetica* – zwłaszcza że wojska rosyjskie aż tak daleko nie dotarły, ale przecież pomnik ów miał spełniać też swego rodzaju funkcję wychowawczą. Dowództwo garnizonu już od początku lat dwudziestych zdawało sobie sprawę, jak wielką rolę dla integracji żołnierzy i kadry dowódczej odgrywa świadomość, iż służyli w pułku, który może się szczycić liczną rzeszą bohaterów tudzież pięknym szlakiem bojowym. I właśnie te elementy tradycji jednostek starano się wykorzystywać w procesie kształtowania postaw patriotycznych żołnierzy garnizonu¹¹. Warto dodać, że odsłonięcie pomnika zostało odnotowane w prasie łódzkiej. Na pierwszej stronie dodatku niedzielnego do „Kuriera Łódzkiego” z dnia 7 listopada 1926 r. fotoreportaż z odsłonięcia pomnika zatytułowano *Prochom poległego bohatera*¹².

Warto tu przypomnieć raz jeszcze, że autorem pomników kapitanów S. Pogonowskiego i B. Pęczkowskiego był Wacław Konopka (1881–1938). W latach 1905–1909 studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie w pracowni prof. Konstantego Laszczki. Jest projektantem ponad 80 nagrobków bądź ich elementów na Starym Cmentarzu. Przy ich budowie najczęściej współpracował z firmą kamieniarską Antoniego Urbanowskiego¹³.

W pobliżu grobu B. Grzymały Pęczkowskiego znajduje się też wspólna mogiła dwóch harcerzy łódzkich – podchorążych 5. pp Legionów: Stanisława Wolskiego (lat 22) poległego 3 stycznia 1920 r. pod Dźwińskiem i Mieczysława Machnika (lat 19), który zginął 12 czerwca tego roku pod Borodzianką. Niestety, niewiele zachowało się informacji o tych dwóch młodych ludziach.

W działalności wychowawczej armii II Rzeczypospolitej zwracano wielką uwagę na fakt, że bohaterami walk o granice i niepodległość Polski byli

¹¹ CAW WBH, Komenda Garnizonu Łódź, sygn. I.373.34.7, Rozkaz dzienny nr 157 z 5 VI 1920 r. i nr 158 z 6 VI 1920 r. oraz sygn. I.372.34.21, Rozkaz dzienny nr 241 z 24 X 1923 r.; W. Zaborowski, *Zarys historii wojennej 28-go Pułku Strzelców Kaniowskich*, Warszawa 1928, s. 23, 27 i 30; Z. Piąstka, *W cieniu alei...*, s. 37; K. Czernielewski, *Benedykt Grzymała Pęczkowski (1897–1920) – legionista, peowiak i bohater Bitwy Radzywińskiej*, [w:] *Łódzcy bohaterowie 1918 roku*, red. W. Jarno i P. Waingertner, Łódź 2018, s. 145–157.

¹² „Łódź w Ilustracji” 1926, nr 45, s. 1.

¹³ https://pl.wikipedia.org/wiki/Wacław_Konopka [dostęp: 19 X 2019 r.].

często młodzi ludzie, tacy jak żołnierze odbywający obowiązkową służbę wojskową. Nawet utytułowany działacz PPS, poseł na Sejm Ustawodawczy – Aleksander Napiórkowski w chwili śmierci miał zaledwie 30 lat. Wykorzystywano to na bieżąco w pracy oświatowo-wychowawczej WP. Już w 1923 r. mjr Janusz Jędrzejewicz, późniejszy premier Polski¹⁴, pisał:

Otóż idealny stan rzeczy, trudno zresztą osiągalny w praktyce, polegałby na tem, aby oficer jednoczył wszystkie zalety dobrego dowódcy, wychowawcy i nauczyciela [...] nie należy lekceważyć umiejętności nauczania i wychowania, wprost przeciwnie, kultywować je i rozwijać, jako niesłychanie cenne momenty zawodowego przygotowania oficerów¹⁵.

Duża część kadry dowódczej znakomicie to rozumiała. Na uroczystość odsłonięcia pomnika oficerów i żołnierzy 28. pSK przy szosie radzymańskiej w 1924 r. oprócz prezydenta Rzeczypospolitej Stanisława Wojciechowskiego, marszałka Sejmu Macieja Rataja i premiera Władysława Grabskiego przybyli także minister spraw wojskowych gen. dyw. Władysław Sikorski, były dowódca 10. DP gen. broni Lucjan Żeligowski oraz były dowódca XIX BP 10. DP gen. bryg. Wiktor Thommée¹⁶. Jako że wielu poległych w walkach o granice Polski oficerów i podchorążych było wychowankami Gimnazjum Towarzystwa „Uczelnia”, jak chociażby kpt. B. Grzymała Pęczkowski, w dniu 18 marca 1933 r. dowódca 10. DP gen. bryg. Józef Olszyna-Wilczyński odsłonił tablicę pamiątkową w ówczesnym Państwowym Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika z nazwiskami 17 uczniów, którzy polegli na polu chwały w latach 1919–1920¹⁷.

W tej samej alei cmentarnej, co S. Pogonowski spoczywa także rtm. Aleksander Napiórkowski. Była to postać wielce znacząca w dziejach Łodzi¹⁸. Był on bowiem uczestnikiem akcji rozbrajania Niemców w Łodzi w listopadzie 1918 r., posłem na Sejm Ustawodawczy z listy PPS, członkiem Rady Naczelnej tej partii oraz redaktorem pisma „Łodzianin”¹⁹. W obliczu trudnej

¹⁴ I. Stelmasiak, *Janusz Jędrzejewicz. Pedagog, wojskowy, ideolog i polityk. Zarys biografii 1885–1951*, Toruń 2012; Z. Osiński, *Janusz Jędrzejewicz. Piłsudczyk i reformator edukacji (1885–1951)*, Lublin 2007.

¹⁵ J. Jędrzejewicz, *Praca kulturalno-oświatowa*, [w:] *Wychowanie wojskowe. Praca zbiorowa*, Warszawa 1923, s. 47–48.

¹⁶ K. Czernielewski, *Benedykt Grzymała Pęczkowski...*, s. 155.

¹⁷ *Księga Pamiątkowa Jubileuszu 90-lecia Szkoły VI Zjazdu Absolwentów*, Łódź 1996, s. 11–12; A.E. Jędrzejewska, *Bez prawa do chwały? Generał brygady Józef Konstancy Olszyna-Wilczyński (1890–1939). Biografia*, Łódź 2018, s. 194.

¹⁸ K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon łódzki...*, s. 496–497; K. Czernielewski, *Rotmistrz Aleksander Napiórkowski (1890–1920) – kawalerzysta i polityk*, „Kultura i Biznes” 2006, nr 32, s. 19; E. Ajnenkiel, *Aleksander Napiórkowski*, „Niepodległość” 1935, t. 11, s. 398–405.

¹⁹ J.A. Daszyńska, A. Czekalska, *Aleksander Napiórkowski (1890–1920) – zapomniany łódzki bohater*, [w:] *Łódzcy bohaterowie...*, s. 131–144.

sytuacji militarnej kraju zgłosił się 13 lipca 1920 r. jako ochotnik do WP. Został przydzielony do 1. Pułku Szwoleżerów (dawny 1. Pułk Ułanów Legionów Polskich²⁰), następnie odkomenderowany do 108. Pułku Ułanów VIII Brygady Jazdy. Ciężko ranny pod Ciechanowem, zmarł 18 sierpnia w szpitalu w Modlinie – pośmiertnie awansowany do stopnia rotmistrza i odznaczony Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari*. Początkowo pochowano go na cmentarzu wojskowym w Modlinie. W listopadzie 1920 r. ciało ekshumowano i przewieziono do Łodzi. Na wozie żałobnym największy wieniec był od Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza, Józefa Piłsudskiego. Na dworcu kolejowym honory zmarłemu oddali wojewoda łódzki Antoni Kamiński oraz dowódca Miasta Łódź mjr Alfred Biłyk. Przybyła również delegacja 1. Pułku Szwoleżerów. Uroczystości pogrzebowe rtm. A. Napiórkowskiego rozpoczęły się 12 listopada 1920 r. o godz. 10.00, a kondukt pogrzebowy wystawiła jedna z kompanii strzeleckich batalionu zapasowego 31. pSK. W uroczystościach tych liczny udział wzięli oficerowie garnizonu. Kondukt prowadził proboszcz garnizonu łódzkiego ks. Stanisław Ostachowicz. W uroczystościach żałobnych wzięła też udział orkiestra batalionu zapasowego 3. Pułku Wojsk Kolejowych. Tego samego dnia odprawiono mszę żałobną za duszę rtm. A. Napiórkowskiego w katedrze pw. św. Stanisława Kostki²¹. Pośmiertnie A. Napiórkowskiego odznaczono wspomnianym Krzyżem Srebrnym Orderu Wojennego *Virtuti Militari*, jak również Krzyżem Niepodległości z Mieczami oraz Krzyżem Walecznych. Decyzją władz miejskich ul. Zarzewską w dniu 3 listopada 1920 r. przemianowano na ul. Aleksandra Napiórkowskiego. Niestety, z dniem 1 marca 1952 r. nowym patronem ulicy został major Gwardii Ludowej i członek PPR, Stefan Przybyszewski. W 1990 r. nazwę ulicy ponownie zmieniono, ale na – Stanisława Przybyszewskiego, znanego pisarza okresu Młodej Polski. Ówczesne władze miasta tłumaczyły to zbyt wielkimi kosztami wymiany dokumentów, pieczętek itd.²² Wielka szkoda, bo Aleksander Napiórkowski jako poseł na Sejm nie musiał iść na front, ale czuł się do tego zobowiązany jako oficer odrodzonej armii Rzeczypospolitej Polskiej.

²⁰ Nazwę pułku na 1. Pułk Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego zmieniono 17 XI 1919 r. L. Kukawski, *Historia Pułku*, [w:] *1 Pułk Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego. Wielka Księga Kawalerii Polskiej 1918–1939*, red. P. Rozdżestwieński, Warszawa 2012, s. 30–31.

²¹ CAW WBH, Komenda Garnizonu Łódź, sygn. I.372.34.7, Rozkaz dzienny nr 315 z 10 XI 1920 r. i Dodatek do rozkazu nr 315/20; W. Cygan, *Słownik biograficzny oficerów Legionów Polskich*, t. 1, Warszawa 1992, s. 76–77; E. Ajnenkiel, *Aleksander Napiórkowski...*, s. 398–405; Z. Piąstka, *W cieniu alei...*, s. 71.

²² K. Czernielewski, W. Jarro, *Garnizon łódzki...*, s. 503.

Dodajmy, że w 1950 r. z inskrypcji nagrobnej „Broniąc Ojczyzny przed najazdem bolszewickim poległ zaszczytnie w szarży ułańskiej pod Ciechanowem 18 VIII 1920 r.” usunięto pierwsze słowa tekstu: „Broniąc Ojczyzny przed najazdem bolszewickim”. Nie wyraziła na to zgody wdowa po A. Napiórkowskim – Alicja Napiórkowska. Za „karę” została usunięta ze stanowiska kierownika szkoły²³. Na szczęście staraniem Towarzystwa Opieki nad Starym Cmentarzem w 80. rocznicę Bitwy Warszawskiej przywrócono pierwotny zapis inskrypcji, a sam pomnik rtm. A. Napiórkowskiego został odrestaurowany²⁴. Stanowi on piękny przykład grobu żołnierskiego. Na steli nagrobnej umieszczono wysoką czapkę beliniacką²⁵, natomiast nad inskrypcjami pamiątkowymi znajduje się płaskorzeźba przedstawiająca ciężko rannego ułana spadającego z konia. Autorem tego pomnika był Władysław Czaplński (1878–1929), a ufundowało go społeczeństwo Łodzi, środki zaś finansowe potrzebne do wykonania podmurówki dał łódzki Magistrat²⁶.

Na Starym Cmentarzu spoczywa także ppor. Stanisław Granosik, łódzianin – ppor. 28. pSK, poległy 24 lutego 1919 r. pod Hołubem nad Stochodem. Wcześniej był żołnierzem 4. pp Legionów. Po kryzysie przysięgowym internowany w Szczypiornie i Łomży. Po zwolnieniu działał w POW. Pośmiertnie awansowany na porucznika. Był trzykrotnie nagradzany Krzyżem Walecznych, a w 1931 r. odznaczony Krzyżem Niepodległości²⁷. Pomnik został wykonany współcześnie, ale z wizerunkiem Krzyża Niepodległości na prostopadłościanie ustawionym za tablicą nagrobną.

Warto też wspomnieć o mogile Kazimierza Thuma, absolwenta Gimnazjum Polskiego Towarzystwa „Uczelnia” i studenta Uniwersytetu Warszawskiego. Jako żołnierz Legii Akademickiej poległ 13 stycznia 1919 r. w obronie Lwowa, mając zaledwie 20 lat²⁸.

²³ A. Napiórkowska zmarła 30 I 1982 r. Zob.: https://pl.wikipedia.org/wiki/Alicja_Napiórkowska [dostęp: 19 X 2019 r.].

²⁴ J.A. Daszyńska, A. Czekalska, *Aleksander Napiórkowski (1890–1920)...*, s. 144.

²⁵ Nazwa czapki pochodzi od herbu Belina, herbu dowódcy 1. pułku ułanów Legionów Polskich – Władysława Beliny Prażmowskiego.

²⁶ K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon łódzki Wojska Polskiego...*, s. 497.

²⁷ CAW WBH, Akta Krzyża Niepodległości – Stanisław Granosik, sygn. 06.06.1931, Wniosek odznaczeniowy, bp.; W. Zaborowski, *Zarys historii wojennej 28-go...*, s. 27; *Łódzkie oblicza Niepodległej. Stary Cmentarz: Ludzie – Historia – Pamięć*, red. K. Piskała, M. Szymański, Łódź 2018, s. 23.

²⁸ A. Jędrzejewska, A. Kozłowska, *Zginęli za Polskę 1918–1919. Stefan Linke, Kazimierz Thum, Edward Jezierski – uczniowie Gimnazjum Polskiego Towarzystwa „Uczelnia”, „Rocznik Łódzki” 2006, t. 53, s. 227–246. Obecna nazwa szkoły to I Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika. Dodajmy, że S. Linke ciężko ranny podczas rozbrajania Niemców w Łodzi 11 XI 1918 r. zmarł osiem dni później, a kpr. pchor. ZWZ E. Jezierski został rozstrzelany w Oświęcimiu 25 VII 1941 r.*

Na Starym Cmentarzu spoczywają też: wychowanek Gimnazjum Towarzystwa „Uczelnia” ppor. Józef Sobolewski z 9. pp Legionów poległy 15 września 1920 r. pod Białoziórką na Grodzieńszczyźnie oraz ochotnik Olgierd Żłoty, plutonowy 1. kompanii I batalionu 236. pp Legii Akademickiej, student Wydziału Matematycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Ciężko ranny pod Okuniewem w Bitwie Warszawskiej, zmarł w Łodzi 19 sierpnia 1920 r. W przypadku nagrobka ppor. J. Sobolewskiego na jego steli umieszczono rzeźbę francuskiego hełmu Adriana wz. 1915.

W tej samej alei znajduje się grób plutonowego Karola Rozenblata poległego pod Radzyminem 16 sierpnia 1920 r. Na Starym Cmentarzu jest też mogiła ochotnika Henryka Goldmana, żołnierza 1. Wileńskiego Pułku Piechoty Dywizji Litewsko-Białoruskiej, zabitego 17 stycznia 1920 r. oraz ppor. Juliana Neumarka z 5. pp Legionów²⁹.

Na Starym Cmentarzu spoczywają najbardziej znani bohaterowie walk o granice Rzeczypospolitej, ale wspomnieć trzeba jeszcze o innych cmentarzach w Łodzi. Najwięcej żołnierzy znalazło miejsce swego ostatniego spoczynku na katolickim cmentarzu pw. św. Anny w dwóch kwaterach zlokalizowanych w północnej części cmentarza przy ul. Lodowej 78 na Widzewie. Cmentarz pw. św. Anny powstał w roku 1898. Pochowani są tam żołnierze zmarli z chorób i ran w łódzkich szpitalach w okresie od lipca 1919 r. do końca roku następnego. Na każdej z kwater ustawiono pomnik w formie granitowego prostopadłościanu z wizerunkiem krzyża i inskrypcją: „Groby Żołnierzy i Weteranów Wojny Polsko-Bolszewickiej 1919–1920”. Na płytach nagrobnych umieszczono informacje: w której jednostce służyli, stopień wojskowy i data zgonu. Leży tam ponad 350 żołnierzy WP³⁰ zmarłych w łódzkich szpitalach. Na nagrobkach nie znajdziemy zbyt wielu informacji o poległych. Sięgnąć należy do listy zabitych opracowanej przez Wojskowe Biuro Historyczne na początku lat trzydziestych XX w.³¹

Żołnierze pochowani są w 38 zbiorowych mogiłach. Najczęściej są to szeregowcy bądź podoficerowie – głównie kaprale³². Spoczywa tam jednak jeden podchorąży – Ludwik Zbigniewicz z 18. pp ze Skierniewic oraz trzech sierżantów: Jan Gwardyński i Bolesław Stankiewicz z 28. pSK oraz Bronisław Opas z I batalionu wojsk etapowych z Warszawy. Leży tam także szer.

²⁹ K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon Łódzki Wojska Polskiego...*, s. 503.

³⁰ R. Iwanicki, H. Siemiński, *W walce o niepodległą – miejsca pamięci narodowej w województwie łódzkim*, [w:] *O suwerenność państwową i narodową. W 80 rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę (Materiały z sesji naukowej. Łódź – 10 listopada 1998 r.)*, red. S. Pytlas i H. Siemiński, Łódź 1999, s. 206.

³¹ *Lista strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920*, Warszawa 1934.

³² www.rowery.olsztyn.pl/wiki/miejsca/1920/lodz [dostęp: 18 X 2019 r.].

Pierre Claude (prawdopodobnie z Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce). Wśród pochowanych przeważają piechurzy i artylerzyści. Odnalazłem jednak także jednego kawalerzystę – ułana Lucjana Sałacha z 3. Pułku Ułanów Śląskich i jednego czołgiste – kpr. Wacława Jachniewskiego z 1. Pułku Czołgów. Na cmentarzu przy ul. Lodowej pochowani są żołnierze z różnych jednostek wojskowych, ale sporo jest żołnierzy łódzkiej 10. DP, w tym zwłaszcza z 28. i 31. pSK. Na cmentarzu spoczywają m.in.: szer. Antoni Kisiel z 28. pSK, kpr. Władysław Jackowski z 31. pSK czy szer. Bronisław (Stanisław?) Cieślak z 30. pSK. Leżą tam także żołnierze 4. DP, jak np. szer. Piotr Gosztyla z 37. pp z Kutna czy szer. Franciszek Skibiński z łowickiego 10. pp. Pochowani są także artylerzyści, jak chociażby z łódzkiego 10. pap – kanonier Piotr Lewandowski. Spoczywają tam też żołnierze z innych łódzkich jednostek: szer. Władysław Czajczyński z IV Batalionu Wojsk Wartowniczych i Etapowych, szer. Antoni Wieczorek ze szpitala wojskowego, Andrzej Andrysiak (Andrzejak?) z IV Dywizjonu Taborów czy saper Marian Rygielski z IV Batalionu Saperów. Przy wielu nazwiskach, a nawet imionach, pojawiają się wątpliwości, kiedy weryfikuje się je z zapisami w *Liście strat Wojska Polskiego. Polegli i zmarli w wojnach 1918–1920*. Niekiedy zresztą mamy tylko zapis imienia i nazwiska, bez stopnia – jak w przypadku zmarłego 14 stycznia Andrzeja Kiernika³³.

Pozostałą grupę żołnierzy pochowano na cmentarzu wojskowym pw. św. Jerzego przy ul. Smutnej 9, w wydzielonej części cmentarza wojskowego³⁴. Przed 1939 r. w Łodzi przy ówczesnej ul. 11 Listopada 60–64 (obecnie Legionów) na dziedzińcu koszarowym 31. pSK znajdował się także „Pomnik Poległych w latach 1918–1920”. Został on zniszczony przez Niemców w latach II wojny światowej, koszary zaś już w XXI w. zostały rozebrane³⁵.

Podsumowując te rozważania trzeba podkreślić ogromne zasługi w opiece nad grobami Towarzystwa Opieki nad Starym Cmentarzem. W 2018 r. – przy jego czynnym udziale – w ramach przedsięwzięcia realizowanego przez Muzeum Miasta Łodzi pod nazwą „Łódzkie Oblicza Niepodległej” wydano publikację o tym samym tytule. W słowie wstępnym znalazło się zdanie: „Nie ma bowiem lepszego sposobu na poznawanie łódzkich oblicz Niepodległej niż spacer po Starym Cmentarzu”³⁶.

³³ Ustalenia własne weryfikowane z *Listą strat Wojska Polskiego...*, s. 90 i nast.

³⁴ https://pl.wikipedia.org/wiki/Cmentarz_Doły_w_Łodzi [dostęp: 20 X 2019 r.].

³⁵ K. Czernielewski, W. Jarno, *Garnizon łódzki...*, s. 595–596.

³⁶ *Łódzkie oblicza...*, s. 7.